

Med fokus misstänkt gärningsman; ett komplement till kriminalteknisk undersökning av våldtäktsoffret och brottsplatsen

Ricky Ansell, SKL, Kriminaltekniska laboratoriet, Sverige

Kroppsprouver och andra undersökningsmaterial tillvaratagna från misstänkt gärningsman i samband med sexualbrott är ett betydelsefullt komplement till målsägarprouver och brottsplats-spår. Åklagare, utredare och andra bör uppmärksamma denna möjlighet till teknisk bevisning, då dessa material i slutändan kan visa sig resultera i den enda tekniska bevisning som kan läggas fram i fallet.

Den tekniska bevisning i samband med sexualbrott kan syfta till att binda person till plats eller annan person, att styrka ett beskrivet händelseförlopp eller att bekräfta sexuell aktivitet på den utpekade brottsplatsen och mellan aktuella parter. Det är dock inte ovanligt att en utredning och den rättsliga prövningen i sexualbrott hamnar i ett läge där ord står mot ord. Förutom en generell avsaknad av vittnen saknas i många fall också kriminalteknisk bevisning helt eller att det som finns inte räcker för att styrka att personerna överhuvudtaget träffats eller befunnit sig på samma plats, än mindre styrka sexuell kontakt. Rättsintyget utfärdat av den undersökande läkaren kanske inte uppger några definierbara skador och förekommer skador är de normalt inte utpekande mot någon person, vem som orsakade skadorna förblir obesvarat. Rättsförhandlingarna blir i första hand ett ställningstagande till trovärdigheten hos de inblandade parterna och deras berättelser om ett händelseförlopp.

Har då alla relevanta prouver, spår och material tillvaratagits och undersökts? Den tekniska bevisningen riktar av förklarliga skäl i första hand till våldtäktsoffret och de eventuella spår

och material som tillvaratagits på brottsplatsen. Något kontroversiellt skulle man kunna tala om brottsplatsens tre delar (figur 1) där den tredje platsen, gärningsmannen, inte alltid tas i beaktande. Erfarenheten visar att i många fall då åklagare på ett tidigt stadium fattat beslut om kroppsbekiktning av misstänkt tillvaratas ändå bara referensprouver i form av blod och pubeshår. De enda omstridda prouver som generellt sett tillvaratas är droganalysprouver, trots att åklagarens beslut tidsmässigt ligger inom ramen för en relevant kriminalteknisk spår-säkring på personen ifråga. Undersökning av prouver, spår och kläder från den misstänkte gärningsmannen kan senare visa sig resultera i de viktiga pusselbitar som annars saknas i utredningen. En uppenbar begränsning i sammanhanget är givetvis om den misstänkte tas in för lång tid efter det att brottet begåtts och spår-säkring inte längre kan anses relevant.

Avsaknad av spår på offret

I många av de målsägarprouver, framför allt vaginalprouver, som undersöks kan spermier inte påvisas eller att de påvisade spermierna är för få och inte räcker till en DNA-analys. Undersökning

av trosor resulterar i samma sak eller så har de tvättats eller slängts bort. Ett flertal faktorer inverkar dessutom på beständigheten av sperma/spermier i kroppshålligheterna. Till dessa faktorer hör tvättning, menstruation, toalettbesök och födointag. Den enskilt viktigaste faktorn måste anses vara nedbrytningen av eventuella spår, med andra ord den tid som förflutit mellan övergreppet och prouvtagningsstillfället (se nedan). Eventuella biologiska spår avsatta på huden bryts inte ned i egentlig mening utan nöts snarare bort rent fysiskt eller avlägsnas vid tvättning.

En annan, i sammanhanget mycket viktig anledning till att man bör genomföra en undersökning av den misstänkte gärningsmannen är att spermier i gynekologprouver och trosor eller på andra material ofta saknas på grund av det faktum att gärningsmannen inte fått utlösning. Trots ett faktiskt övergrepp kan såväl biologiska spår från gärningsmannen som fysiska skador mycket väl saknas! I publicerade undersökningar av spermieförekomst efter våldtäkt anges att spermier saknas i så stor andel som 40-70% av de undersökta vaginalprouven. Trots att prouven tillvaratagits kort tid efter

övergreppen. Det är inte heller ovanligt att uppgifter från offret talar för att gärningsmannen troligen inte fått utlösning eller att övergreppet av någon anledning avbrutits (Oavsett sådana uppgifter från offret ska alltid gynecologprover tillvaratas.). Erfarenheten av andra undersökningsmaterial som kammat material från pubesbe håringen och nagelskrap är att de sällan genererar några användbara resultat.

Spår på gärningsmannen

Även fast gärningsmannen inte lämnat några DNA-bärande spår under övergreppet är det inte osannolikt att offret gjort det! Vaginalsekret, saliv, blod eller pubeshår kan vid övergreppet mycket väl ha överförts från målsägaren till gärningsmannens penis eller genitalområde och vidare till kalsongerna eller andra kläder. Denna typ av överföring kan i många fall relateras till sexuell aktivitet, och är inte beroende av om gärningsmannen haft utlösning eller inte. Spår från offret kan beroende på händelseförloppet även hamnat på gärningsmannens fingrar eller andra delar av kroppen. Har förövaren blivit biten i samband med övergreppet finns också möjligheten att offrets saliv förekommer runt bettytan. Eftersom det ofta föreligger oklara omständigheter runt själva händelseförloppet rekommenderas, precis som vid undersökning av offret, generell provtagning även på misstänkt gärningsman (se tabell 1).

Vid ett åklagarbeslut om kroppsbesiktning bör utredare och andra inblandade i högre grad uppmärksamma att rättsläkaren, eller annan läkare som genomför kroppsbesiktningen, även tillvaratar relevanta spårprover och material, innan dessa eventuella spår försvinner. Kroppsbesiktningen innebär inte bara referensprover och drogprover! En fördel, lika viktig som vid provtagning av våldtäktsoffer, är att den medföljande polismannen är insatt i provtagningsrutinerna och är medveten om vilka prover som ska tas tillvara i det aktuella fallet samt delger den undersökande läkaren nödvändig information om händelseförloppet. Det är i sammanhanget viktigt att påpeka att den misstänkte efter gripandet inte tillåts att tvätta händerna eller gå på toaletten innan kroppsbesiktningen genomförs. Detta för att undvika att

eventuella spår medvetet eller omedvetet går förlorade. Kalsonger som inte tvättats är givetvis meningsfullt att ta till vara oavsett tidsaspekten eftersom eventuella intorkade spår bevaras mycket lång tid.

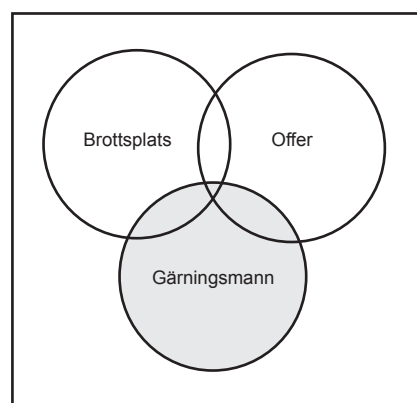
Beständighet av spår

Sperma och andra biologiska spår, som saliv och vaginalsekret, vilka avsatts och torkat in på fasta ytor och textilier kan bevaras under en mycket lång tid. En förutsättning är att de inte utsatts för mekanisk nötning eller rengöring. Till skillnad från fasta ytor är alla biologiska spår inuti eller utanpå en kropp relativt sett mycket kortlivade. Beroende på om spåren finns i någon av kroppshåligheterna eller på kroppen är tidsperspektivet för att spåren finns kvar från några timmar till några dagar. Prover och alla eventuella spår måste således tas om hand mer eller mindre omgående oavsett om det gäller en målsägare eller en misstänkt. Ett undantag gäller avlidna personer där eventuella spår på huden blir kvar lång tid och spermier kunnat påvisas i vaginalprov efter så lång tid som fem-sex veckor.

I litteraturen anges det som relevant att ta tillvara penisprov upp till mellan ett och två dygn efter brottstillfället, men annan persons DNA har kunnat påvisas efter längre tid. Bland annat toalettbesök och den personliga hygieninverkan i beständigheten. En rimlig övre tidsgräns för provtagning borde således ligga på omkring två dygn. Några egentliga tidsangivelser för säkringen av eventuella sekretspår på fingrar och potentiella bettytor förekommer inte i klartext, men det är rimligt att anta att tidsintervallet är ungefär lika eller kortare än för ett penisprov. Beständigheten av spår på eller i kläder är, som tidigare nämnts, lång oavsett om det gäller sperma i ett par trosor eller saliv/vaginalsekret i ett par kalsonger.

Ett fåtal penisprov

Vid en tidigare genomgång av våldtäktsärenden undersökta vid SKL uppmärksammades att antalet prover och material från misstänkta var relativt lågt i förhållande till det totala antalet undersökta fall. I flera fall hade bara blodprov för DNA-analys och drogprover men inga prov från penis eller

Figur 1. Ett sexualbrott kan förenklat beskrivas i form av tre separata men av varandra beroende delar; brottsplatsen, offret och gärningsmannen. Definitionsmässigt kan de två förstnämnda framställas som brottsplatser. Den misstänkte gärningsmannen skulle kunna sägas utgöra en "tredje brottsplats", och vad gäller teknisk bevisning utredningsmässigt sett vara minst lika viktig som undersökningarna av den fysiska brottsplatsen och våldtäktsoffret. Var "brottsplats" har sina juridiska förutsättningar och de ställer olika krav på kompetens och adekvat hantering. Utan prover och material från en gärningsman kan viktiga pusselbitar i utredningen missas. Omstridda prover och spår Penisprov, på bomullspinne Fingertvätt, på bomullspinne Nagelskrap på trästickor Pubesksamning Prov efter eventuella bett, på bomullspinne Lösa hårstrån och fibertussar Andra uppenbara spår Kalsonger Övriga klädesplagg Urin/blodprov till droganalys Referensprover Blod- eller salivprov till DNA-analys Klipt/ryckta pubeshår

fingrar, kalsonger eller annat material tillvaratagits vid kroppsbesiktningen. Andelen sexualbrottsfall där material och prover från misstänkta förövare ingår har, efter en informationsartikel om "Omvänd spårsäkring" i tidningen Kriminalteknik (nr 3-99), ökat och ett flertal fall har kunnat lösas tack vare dessa undersökningsmaterial. I de allra flesta fall används "Rape-kit" vid spårsäkring av den misstänkte. Provtagningsatsen "Rape-kit" presenterades i ett tidigare nummer av Bevis (nr 3/2001). Provtagningsatsen har anpassats för tillvaratagandet av kropps-nära prover och underkläder från misstänkta gärningsmän likväl som kvinnliga och manliga offer. För tillvaratagandet av prover från misstänkt gärningsman finns en speciell "Åtgärdskalender" med relevanta instruktioner till den undersökande läkaren

Omstridda prover och spår
Penisprov, på bomullspinne
Fingertvätt, på bomullspinne
Nagelskrap på trästickor
Pubeskamning
Prov efter eventuella bett, på bomullspinne
Lösa hårstrån och fibertussar
Andra uppenbara spår
Kalsonger
Övriga klädesplagg
Urin/blodprov till droganalys
Referensprover
Blod- eller salivprov till DNA-analys
Klippta/ryckta pubeshår

Tabell 1. Precis som vid spårsäkring på våldtäktsoffret rekommenderas en generell kriminalteknisk spårsäkring och provtagning samt materialbeslag från misstänkt gärningsman. Vid en eventuell prioritering av vad som ska tillvaratas baseras denna på de omständigheter som framkommit, dock är alltid en generell hantering att föredra eftersom berättelser om händelseförlopp ofta ändras efter hand.

om provtagningsförfarandet och provtagningsmaterialet.

Värdefullt efter gruppvåldtäkter

Gruppvåldtäkter är komplexa och kräver en «helgardering». Spår från brottsplatsen, spår och prover tillvaratagna från målsägaren och från alla misstänkta, inklusive tillvaratagande av kläder och annat material är ytterst angeläget. En DNA-analys av eventuella spermier i exempelvis ett vaginalprov riskerar att resultera i en sk «blandbild». En blandbild innebär att DNA (i detta fall från sperma) från mer än en person påvisats vilket generellt sett ger en svagare slutsats, och därmed svagare bevisning, än en ren DNA-profil. Ett inte ovanligt resultat är att de spermier som påvisas endast kan bindas till en av de misstänkta gärningsmännen. Alla gärningsmän kanske inte fick utlösning. Finns prover och material från de misstänkta att tillgå kan resultatet bli annorlunda. Förutom möjligheten att målsägarens DNA-profil kan erhållas i prov eller material tillvaratagna från gärningsmännen finns även möjligheten att spermier från en gärningsman via offret överförs till nästa gärningsman. Så kallad "sekundär överföring" av DNA

mellan gärningsmännen kan vara väl så graverande. På brottsplatsen förekommande biologiska spår kan binda såväl våldtäktsoffret som de misstänkta till platsen och i bästa fall även styrka ett beskrivet händelseförlopp och sexuell aktivitet.

Närvaro av gammal sperma

Ett likartat problem kan uppstå då offret haft ett legalt samlag någon dag eller kortare tid innan övergreppet. Närvaron av gammal sperma kan då leda till samma blandbildsproblem som vid gruppvåldtäkter. "Legal" och "illegal" sperma blandas och DNA-analys ger ett blandbildsresultat. Om endast en DNA-profil påvisats vid analysen föreligger dessutom risken att den härrör från det legala samlaget och inte från själva övergreppet. Detta kan leda till en felaktig utslutning av en misstänkt gärningsman, med de konsekvenser det medför. Det är därför av stort intresse att partnern uppmanas lämna ett frivilligt referensprov för att kunna utsluta eventuellt förekommande legalt DNA i undersökningsmaterialet. Har samlag skett inom en vecka före övergreppet bör referensprov användas. Vid undersökning av underkläder där gammal sperma kan förekomma blir tidsperspektivet ett annat och utslutning bör i princip alltid göras. Bekräftelse på att ett spår verkligen är omstritt eller att det kan bortses ifrån på grund av att det kommer från partnern är viktiga i ärenden där gärningsmannen är helt okänd och än viktigare i samband med införandet av DNA-register och databashantering av DNA-profiler.

En viktig helhet

Artikeln har fokuserat på undersökning av eventuella biologiska spår. Det finns givetvis annan teknisk bevisning som inte berörs här, exempelvis miljöspår (textila fibrer) och fingeravtryck, vilka kan användas i en utredning framför allt i syfte att styrka att någon befunnit sig på en viss plats eller varit i kontakt med en viss person.

Undersökning av prover, spår och material från den fysiska brottsplatsen, våldtäktsoffret och den misstänkta gärningsmannen är tre separata undersökningar som var och en för sig, beroende på de aktuella omständighe-

terna, kan bidra till utredningen med bevismaterial. Undersökningen av prov och material från misstänkt kan på flera sätt visa sig komplettera eller helt ersätta målsägarmaterialen exempelvis;

- då biologiska spår på offret inte kan anträffas,
- vid gruppvåldtäkter då spårsituationen kan bli mycket komplex, eller
- då endast sperma från ett tidigare frivilligt samlag förekommer.

Säkranet av prover, spår och material från de tre platserna bör alltid ske när så är möjligt, inte minst vad gäller kroppsbesiktning av den misstänkte gärningsmannen. Är alla potentiella bevismaterial, biologiska och andra, tillvaratagna i ett inledande skede, har man ett bra utgångsläge där den efterföljande kriminaltekniska undersökningen sedan kan ske prioriterat utifrån de omstridda omständigheterna och de behov som anses relevanta. Beroende på utfallet av de prioriterade undersökningarna finns det resterande materialet tillvarataget och vidare undersökningar kan utföras vid behov.

- - -